RODICA CORCODEL

Institutul de Filologie
(Chişinău)

ROMANUL ISTORIC: CRONICĂ ŞI FICŢIUNE

Pe parcursul timpurilor romanul istoric a avut o evoluţie deloc simplă. Apariţia şi constituirea lui ca gen autonom a avut loc treptat, prin asimilarea tuturor tehnicilor romanului social sau psihologic, ale scrierilor realiste, poliţiste sau de aventură, în numele unui obiectiv estetic. „De acum istoria poate să fie nu numai *text,* ci şi *pretext*, *intertext*, *supratext*, din care să se degaje sensuri multiple ale vieţii, ale existenţei în general", afirmă M. Barbu [1, p. 4]. Romanul cu tematică istorică cumulează în timp funcţii polivalente, fapt condiţionat în aceeaşi măsură de apariţia conştiinţei naţionale, a „memoriei naţionale". Reflectarea unei epoci, mai mult sau mai puţin îndepărtată, se realizează numai în relaţia trecut=prezent=viitor sau, aşa cum afirmă M. Bahtin, în „plenitudinea timpului": „Cu atât mai mult nu poate fi vorba de reflectarea unei epoci în afara cursului timpului, în afara legăturii cu trecutul şi prezentul, în afara legăturii cu trecutul şi viitorul, în afara plenitudinii timpului" [2, p. 156]. Este vorba deci de un dialog între generaţii, între trecut, prezent şi viitor, un dialog al valorilor etc. De aici şi cerinţele faţă de scriitorul care abordează o tematică istorică. Pe lângă condiţia de a da un nou suflu de viaţă „scheletului" unui eveniment istoric, de a înfăţişa tainele interioare, particulare ale societăţii (or, letopiseţul o înfăţişează doar pe cea exterioară), criticul rus I. Gorski mai distingea câteva condiţii, una dintre ele fiind cea a adevărului, care „nu se limitează la simplele legi ale posibilului: autorul trebuie să fie credincios nu numai faţă de ceea ce poate fi sau se întâmplă, dar şi faţă de ceea ce cu adevărat a avut loc şi s-a petrecut anume aşa, şi nu în alt mod" [3, p. 12]. Este condiţia veridicităţii, cea fără de care romanul istoric pur şi simplu nu poate să existe şi să reziste timpului. „Pe de altă parte, continuă criticul, el nu ne va povesti doar ceea ce a găsit în izvoarele istorice, altfel nu vom avea roman, ci o istorie prozaică. A îmbina aceste două cerinţe – a infiltra în istorie creaţia (dar această creaţie să rezulte din evenimentul istoric, să fie sustrasă din desfăşurarea obiectivă a evenimentelor istoriei), neîntrerupt s-o lege de firul documentului istoric şi pe acestea să le înfăţişeze astfel, încât cititorul să vadă în faţa lui ca vii personalităţi cunoscute lui din istorie şi înfăţişate aici în toată splendoarea poetică – din latura lor intimă, a gândirii şi aspiraţiilor lor" [3, p. 13]. În stil scottian, W. Scott fiind recunoscut părintele romanului istoric care indică o cale de împăcare nu doar cu tradiţia, ci şi cu romanul gotic de până în secolul al XIX-lea, „romanul îşi anexează istoria, organizându-se la toate nivelurile, ca o acoladă între două zone – una *centrală*, cealaltă *periferică*. Eşafodajul narativ se ridică din aceste două puncte de sprijin. Faţă de trecutul evocat, centrul din care iradiază energia, prezentul în care se ţese naraţiunea, sferă a ecourilor îndepărtate, este periferic; unindu-le, romanul trasează panta timpului şi relevă sensul istoriei" [4, p. 110]. Romancierul Alessandro Manzoni, admiţând această structură binară a romanului istoric, precizează că, în raport cu realitatea de la care pleacă, o reprezentare a istoriei este fie autentică, fie inventată, iar distincţia nu e uşor de făcut, deoarece

BDD-A25970 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:20 UTC)

„cele două coparticipă în articulațiile ficțiunii" [4, p. 94]. Se produce, astfel, o *dublă circumstanţializare*. „Prima aparține istoriei reale: un eveniment istoric oferă *circumstanțe reale* unei *acțiuni ideale*. Sunt datele marcate de documente, respectate de romancier. A doua este imaginativă, intervenind *circumstanțele inventate*, dar *verosimile*" [4, p. 94].

Primul roman de la noi care învinge clişeele, apropiindu-se calitativ de aceste exigențe, este *Biserica Albă* de Ion Druță. Arta evocării evenimentului istoric, a aplicării tehnicii artistice prin care autorul reuşeşte să dea acel „suflu de viață" evenimentului brut, documentar, imprimă textului noi valențe şi sensuri, prin care recunoaştem realitatea descrisă şi o conştientizăm. Anume astfel I. Druță reanimă cursul istoriei, transformând *nucleul pozitiv* al acesteia într-o „galaxie" (după expresia fericită a lui T. Olteanu) şi mizând pe o bogată „rețea de metafore şi simboluri plasticizante şi revelatorii, de mituri personale saturate de conotații artistice polivalente, nelimitate, inepuizabile" [5, p. 119].

Marii prozatori au fost întotdeauna şi mari cunoscători ai sufletului uman, ai psihologiei omului, ai modului cel mai intim de a simți şi a percepe lumea. Or, tocmai aceste aptitudini determină diminuarea granițelor dintre romanul psihologic, istoric sau, bunăoară, polițist. Toate au o singură finalitate – cunoaşterea Omului. Altfel spus, un roman istoric poate fi concomitent şi psihologic, şi social, şi de oricare alt gen, ceea ce de cele mai multe ori se şi întâmplă. Totuşi există trăsături distincte între primul şi celelalte. Romanul istoric impune prozatorului sarcini aparte, dintre care am menționat deja o mai multă angajare afectivă, o perspicacitate vizionară de excepție, o bună cunoaştere a documentului istoric de la care porneşte evocarea romanescă. Cu toate acestea, nu este suficientă cunoaşterea izvoarelor istorice, relatarea lor eseistică sau romanțioasă, cum se întâmpla în romanul istoric la începutul afirmării sale; se impune şi puterea de a reanima, cât mai plastic, caractere şi situații de epocă. Or, T. Olteanu, făcând referințe şi la W. Sherer, care pune punctele pe *i*, precizează că nu orice plasare în timp a evenimentelor narate şi nu orice pretenție de veridicitate în abordarea lor transformă un roman în roman istoric. „Insuficient este şi criteriul distanțării dintre axele temporale (timpul narațiunii şi timpul narării). Se poate scrie un roman despre lumea de altădată, fără a fi neapărat istoric, şi un roman istoric al actualității". Şi aici apare dilema: care totuşi sunt elementele definitorii ale istorismului? Criticul conchide că acestea „rezidă în *stilul de construcție a ficțiunii*, nu în realitatea abordată", istoricitatea fiind „un efect de convergență, o suprapunere în lectură, niciodată în stare pură, ci mereu modelată de spiritul unei epoci" [4, p. 101]. Tocmai aici este punctul vulnerabil al scriitorilor – a revivifia o personalitate cunoscută, într-un mod sau altul, aşa încât să nu-i denaturezi profilul, ci să-l îmbogățeşti în limitele obiectivității impuse de document, de adevăr, dar şi de propria viziune auctorială. Este o artă ce ține de competența marilor cunoscători ai omului. De cele mai multe ori tentativa eşua, în special în romanele din secolele XVII–XVIII. Caracterele renăşteau palide, şterse, denaturate. La mijloc era lipsa talentului, necunoaşterea ființei umane.

Cu totul altul este cazul scriitorului I. Druță. În romanul *Biserica Albă*, echilibrul (determinant pentru romanul istoric) dintre *istoric* şi *poetic* este menținut în mod constant. Criticul român Ion Rotaru avea să remarce la un moment dat: „Oricum, romancierul ne apare acum un maestru desăvârşit în ceea ce priveşte prefacerea documentului în ficțiune pură. Asemeni marelui Tolstoi, Druță arată puterea creatorului de scene de viață adevărată: portretul Ecaterinei împărătese, acela al Ecaterinei romînce, păzitoarea Bisericii Albe, cazacii trecând Nistrul, comandați de Rumeanțev, bătrânul Suvorov, sărind odată cu ostaşii în cetatea Ismail, tăind cu sabia, fără milă, smulgându-şi epoleții de aur şi nasturii de la tunică

BDD-A25970 © 2008 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:20 UTC)

spre a-i dărui tovarăşilor de luptă şi de viaţă, nefiind în stare, aflat în faţa lui Potiomkin, să ceară vreo răsplată pentru vitejia lui nebună, simbol al măririi puterii militare ruseşti din vremea Ecaterinei, pe care romancierul pare a o admira, cu detaşare totuşi." Căci Ion Druţă, continuă criticul, „are talentul şi subtilul tact de a pune totul sub semnul filozofic al *marii treceri*" [6, p. 52].

Se cere elucidată încă o nuanţă care decurge, oarecum, din aceste constatări. Termenul „personaj istoric" pare a fi impropriu. În roman există doar Omul, omul artistic şi universul lui. Alta este conjunctura temporală în care acesta poate apărea; fie şi pe fundalul evenimentelor istorice (Ecaterina a II-a, Potiomkin, Paisie Velicikovski sunt personaje luate din istoria Rusiei veacului al XVIII-lea, în rest, personaje fictive – puse în faţa unui conţinut de viaţă concret, zugrăvite în conjunctura concret-obiectivă a timpului istoric înfăţişat). Este „omul complet" (G. Ibrăileanu), surprins în luptă cu frământările, incertitudinile şi mişcările lui sufleteşti, cu viaţa lui privată, dar şi în relaţie cu societatea, pe fundalul unor evenimente istorice, la provocările cărora este nevoit să răspundă. Credem că V. Şklovski, în exegeza despre epopeea *Război şi pace,* avea dreptate considerându-l pe Tolstoi un creator *avant la lettre* al aventurii interioare de tip joyce-ian. Minuţia examinării (analiza) caracterelor nu exclude siguranţa relatării şi tentativa de a restitui epoca (...). „Oare romancierul cucerit de ideea restituirii unei perioade revolute nu are de respectat aceleaşi principii ale poeticii genului, şi anume de a produce o perspectivă profund realistă prin depăşirea travaliului sub impulsul creaţiei şi, deci, a transfigurării datelor imanente ale realităţii?" se întreabă el. Criticul conchide că epopeea „depăşeşte monumentalitatea forţelor istorice declanşate de necesitatea istorică, de legile devenirii istorice, în favoarea unei grandori infinit mai impresionante: aceea a raporturilor umane privite în dependenţa lor de faptul istoric trăit. Omul, însă, reprezintă termenul preeminent al acestei construcţii narative" [7, p. 86-87].

Sufletul, în esenţa lui ontologică, rămâne acelaşi, de la veac la veac, independent de mişcările epocale, de mentalitatea şi conjunctura socială, de cultura ei, de revoluţia ştiinţifică. Tocmai din această cauză, în cazul în care se apropie de istorie din acest unghi, evocarea artistică dobândeşte mai multă veridicitate, este mai aproape de esenţele umane. În acest sens, Sienkiewicz făcea o constatare relevantă, considerând că, chiar dacă schimbările epocale exterioare devin bruşte, „sufletul a rămas acelaşi, atât de acelaşi, încât cu mare succes se poate spune: omul antic, italianul din epoca Renaşterii, puritanul englez, iacobinul timpurilor revoluţiei franceze şi omul contemporan nouă sunt fiinţe cu adevărat diverse în ceea ce priveşte împrejurarea şi calitatea înţelegerii, a cunoştinţelor, în schimb din punct de vedere psihologic ei au aceeaşi constituţie şi, prin urmare, se pot înţelege de minune unul cu altul".

Prin prisma sufletului uman, cu adâncurile şi dinamica lui, ni se revelează, ca într-o oglindă, viaţa. De aici şi actualitatea romanului istoric, în funcţie de măsura în care reuşeşte să înfăţişeze aceste subtilităţi ale personajului artistic, cu pulsul, cu plinătatea şi forţa acestuia de a trăi şi a supravieţui istoriei. Romanul *Biserica Albă* rezistă tocmai din perspectiva acestor imperative ale genului romanesc.

Deci romanul istoric nu mai e conceput ca o imagine a timpului patriarhal, unde totul decurge lin şi frumos, unde omul este un exemplu prin curaj, frumuseţe şi armonie interioară, un erou istoric ce dă o lecţie prezentului decăzut. Acesta este statutul romanului secolelor antecedente secolului al XIX-lea, din acest moment romanul istoric „achiziţionând" un nou statut – cel de reflectare specifică a adevărului istoric, uman – evoluţie parcursă simultan

BDD-A25970 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:20 UTC)

cu genul romanesc în general. Or, dezvăluirea adevărului, a neîndoielnicei fațete a istoriei, a atmosferei ce predomina altădată în societate, se poate face doar prin dezvăluirea țesăturii intime, personale a caracterului şi prin cunoaşterea profundă a naturii umane, a cauzalității psihologice a acțiunilor ş. a. m. d. (Nu facem referire la cele trei ipostaze „stricte" ale romanului istoric – documentar, vizionar şi romanțat, ci vorbim despre romanul istoric în evoluția lui literară). Deci, omul devine participant şi cauză a Marii Istorii. Conştientizând adevărul, prozatorul se apropie, în zugrăvirea personajului său, tot mai mult de acest Microunivers, pentru ca, analizându-i structura, să capete, prin transfer analogic, şi o imagine cât mai veridică a epocii. Este, ceea ce fac marii romancieri ai secolului al XIX-lea – Balzac, Dostoievski, Tolstoi, care, reuşind să pătrundă în tainițele acestui microunivers, descoperind-i abil complexitatea, evoluțiile lui, mobilul acțiunilor, luate în contextul evenimentului real, obiectiv, au reuşit să înveşnicească epocile contemporane lor, să le imprime o cauzalitate, să dea o nouă lumină adevărurilor istorice ascunse. Din acest punct de vedere, Puşkin, prin *Evghenii Oneghin,* ori Balzac, prin *Comedia umană*, nu sunt mai puțin „istorici", chiar dacă operele lor nu sunt calificate drept gen istoric prin excelență. Ei fac proză istorică în măsura în care reuşesc să stenografieze o lume de panopticum, cât mai apropiată celei real-obiective a epocii zugrăvite (chiar dacă aceasta le este contemporană, şi nu extrasă din adâncurile tenebroase ale timpurilor). În această ordine de idei, granița dintre romanul de factură istorică şi romanul neistoric îşi pierde oarecum contururile. Tocmai această nuanță a marcat, într-o oarecare măsură, afirmarea romanului istoric ca gen autonom, acesta fiind calificat mult timp drept un gen hibrid, „parazitar".

Romanul *Biserica Albă*, prin problemele pe care le abordează, prin atitudinile pe care le ia personajul în fața propriei conştiințe, a semenilor, a istoriei, este nu numai actual, ci şi un roman cu individualități ce vor rezista prin forța lor morală. I. Druță oferă o frescă vie a secolului al XVIII-lea. M. Gorki, într-o scrisoare adresată lui K. Fedin, afirma că autentica istorie a omului o scrie nu istoricul, ci artistul. Despre reconstituirea istoriei prin intermediul experiențelor individuale ale personajelor, V. Belinski credea că „romanul istoric renunță la evocarea faptelor istorice şi le ia doar în legătură cu evenimentele particulare din care este constituit. Dar nu este zugrăvită şi latura din interiorul evenimentului istoric. Prozatorul ne introduce în biroul şi în dormitorul personajului istoric, ne face martori la viața lui casnică, la tainele familiale, ni-l înfățişează nu doar în mantaua de sărbătoare, dar şi-n halat. Romanul istoric este un punct în care istoria ca ştiință se înrudeşte cu arta; este completarea istoriei, o altă latură a ei. Citind romanul istoric al lui W. Scott, devenim noi înşine contemporani cu epoca, cu cetățenii țării în care se desfăşoară acțiunea şi obținem o mai veridică înțelegere a evenimentului pe care ne-ar fi oferit-o o altă istorie" [9, p. 41-42] .

Despre acest aspect, I. Druță mărturisea pe marginea unei variante de manuscris a *Întoarcerii țărânii în pământ*. Reconstituind imaginea lui Tolstoi, Druță constata: „Acum ni se pare chiar straniu că fiecare şi-a avut trăsătura, chipul său şi a trăit o viață cotidiană obişnuită, fiind şi el preocupat de grijile sale mărunte. Timpul şi slava au şters din memoria oamenilor aproape toate amănuntele vieții cotidiene, lăsând doar fapta lor eroică, faima lor. Dar noi dorim să cunoaştem şi viața lor cotidiană, cea din care ulterior a crescut faima şi eroismul lor" [10, p. 356]. Apropo de această operă, criticul rus I. Gorski aprecia meritul lui I. Druță, neîntâlnit în literatura rusă, în reconstituirea personalității lui Tolstoi atât de aproape de imaginea lui autentică: „...nu o cronică documentară a ultimelor zile ale lui Tolstoi dezvăluie I. Druță, ci o reconstituire dramatică despre forța spirituală a geniului, despre adevăr, despre veşnicie şi, dincolo de hotarele timpului, a reabordat problema

BDD-A25970 © 2008 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:20 UTC)

artistului, a artei şi a societăţii" [3, p. 15]. Marele merit al prozatorului constă tocmai în această individualizare a caracterului istoric, în relaţia cu semenii, cu evenimentul istoric concret, cu moravurile ei, a relaţiei cu semenii, cu evenimentul istoric, cu moravurile, cu sine însuşi, prin urmare, în ridicarea lor la nivel general-uman. (În acest punct graniţa dintre aşa-numitul personaj istoric şi alt tip de personaj îşi pierde irevocabil contururile.) Romanul lui I. Druţă are o dublă ţintă caracteristică prozei istorice – de a revela omul, participant direct la desfăşurarea firului istoric, dar şi explorarea Omului din om, a decepţiilor, bucuriilor sale, trăite în conjunctura celui mai firesc cotidian. Cu multă măiestrie şi atenţie zăboveşte I. Druţă asupra caracterelor sale, a psihologiei lor, urmărindu-le din diferite unghiuri (reţinem cel puţin două planuri paralele ale desfăşurării fabulei), examinând modul lor de a percepe lumea, de a se autocunoaşte, de a se raporta la Dumnezeu, la propriul Eu, dar şi la lumea înconjurătoare. Tocmai prin aceste strategii artistice, autorul reuşeşte să construiască o frescă vie a secolului al XVIII-lea.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. Barbu M., *Aspecte ale romanului românesc contemporan*. – Craiova, 1993.

2. Bahtin M. M., *Probleme de literatură şi estetică*. – Bucureşti, 1982.

3. Горский И. К., *Исторический роман Сенкиевича*. – Москва, 1960.

4. Olteanu T., *Morfologia romanului european în secolul al XIX-lea* – Bucureşti, 1977.

5. Dolgan M., *Ion Druţă din perspectiva poeticii „Operei deschise"* // Opera lui Druţă: univers artistic, spiritual, filozofic. – Chişinău, 2004.

6. Rotaru Ion, *Ion Druţă, maestru desăvârşit în prefacerea realităţii în ficţiune şi a ficţiunii în realitate*. // Opera lui Ion Druţă: univers artistic, spiritual, filozofic, Vol. I. – Chişinău, 2004.

7. Şklovski Viktor, *Despre proză*, Vol. II. – Bucureşti, 1978.

8. Sienkiewicz H., Apud Gavrilov A. *Conceptul de roman la G. Ibrăileanu şi structura stratiformă a operei literare*. – Chişinău, 2006.

9. Белинский В. Г., *Полное собрание сочинений*, T. V.

10. Druţă I., Apud Oskoţkii V., *Op. cit.*

BDD-A25970 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:20 UTC)